

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ АРХІВ

VI

Олександр Кониський

ПОДОРОЖ В РІДНІ СЕЛА ШЕВЧЕНКА

Вранці рано лишили ми Сидірівку¹ і подалися на Моринці². Виїхав я з найліпшим вражіннем, з серцем, повним подяки, думаючи собі: «Єсть же в світі отакі привітливі сердечні люди, що зустрічаючи їх вперше, зустрічаєм ніби когось такого, що доки живеш, усе знаєш його! Є у таких людей якась чарівна сила; в хаті у їх чуєш себе буцім у власній господі; ніхто й нішо тебе не варує, а коли що й нагадає тобі, що ти не дома, так хіба та щира, огрійлива, ласкаво-тепла увага, якої часом бракує у себе в господі... Думка у нас була, щоб до раннього обіду достатися у Моринці; у діда коненята хоч не показні, та бігучі. Вийшло не по-нашому. Нашого діда-підвідчика саме на той день покликав на 8 годину ранку шендерівський волосний суд за свідка. Дід думав: доки коненята висопуться в Шендерівці³, він справиться в суді. Аж де там! Волосні судці, скликавши народ на ранок, самі почали сходитися ледві в 11-ій годині. А люди марновали свій дорогий робочий час; замісць працювати де в полі чи на городі, мусять нудитися на рундуці волосного будинку.

Нарешті їдемо, саме опівдні, спека, курява, а тут і в животі щось нагадує, що час би й перекусити.

— Ось зараз буде «Рим», — каже дід.

— Який Рим?

— Коршма. Колись стояв сей «Рим» у темному лісі, а тепер серед голого степу... У Римі шинкарка яєшню зготує, от і перекусите.

На лихо, у Римі тоді саме піч «перетрушували»... Випити є що, а закусити бігма...

– Рушаймо, діду, далі...

– Гаразд! Он вже й Моринці манячать... Вам до попа?

– Ні, не до попа... нам треба подивитися на Шевченкову хату.

– Шевченкову?

– Еге... Чули що про Шевченка?

– Гм! – всміхнувся дід. – Чи чув що! Та я його от як добре знат...

– Шевченка? – дивуюся і радію я.

– Шевченка ж.

– Тараса?

– Ні, – охолоджує мої радощі дід, – не Тараса, а Вахтоломея Григоровича⁴. Вахтоломей довго жив у нас в Шендерівці, добра людина. Дай йому Боже віку довгого!...

– Вмер вже...

– Коли се? – зумився дід.

– З місяць тому буде...⁵

– Нехай же царствує... добра душа був... я його добре знат...

– А про Тараса й не чули ?

– Була бесіда і про його була... Вахтоломей Григорович, – говорив він, – не що давно, літ десять нехай, як покинув Шендерівку, я і дітий його знат. Вахтоломей був якось за третчика⁶; пан з жидом позивався так і мене кликали тоді за свідка. Вахтоломей і питає мене...

– Ви, діду, се про Вартоломея, а я питаю вас про Тараса, – перебив я дідову річ.

– Та кажу ж і про його була бесіда.

– Яка ж бесіда?

– Люди гомоніли, чув і я і Вахтоломей казав, – земля йому пером! Ото як по-кликали мене за свідка...

– Так тоді й про Тараса була бесіда? – знов перебив я діда, бо цікавість не давала мені терпіння слухати, як пан судився з жидом за буряки. Я бажав швидче почути про Тараса.

– Ні, не тоді, а інчим разом, люди балакали і Вахтоломей ще як у Шендерівці жив, а то й потім була бесіда... Як же! про Тараса Григоровича... люди звісно...

Я настроївся слухати, а дід мій знов не про те, чого я хочу, а про те, як його кликали за свідка. Знов я переб'ю; знов почне дід: «Була бесіда», і знов зверне на Вартоломея та отак до самого села, і не допитався я, яка там була бесіда і що люди гомоніли про Тараса. Очевидно було, що була якесь причина, що примушувала діда брати науздіч; може, жадної бесіди про Тараса він і не чув ніколи, а може, остерегався її вимовити, не знаючи запевне, що ми за люди. Може бути, що дід чув ту саму «бесіду», яку довелося мені чути від інчих людей, що «Тарас Шевченко не вмирав, і досі він живий, а про смерть його пущено між людьми ману»⁷, – а інче ще додасть: «Він і позаторік був у Кирилівці, до небожат навідувався; та ще яким великим паном став! У кариті приїздив».

Така легенда ходить скрізь по околиці; чув я її і в Каневі. Спершу я не тямив, з якого вона зерна виросла, з якого приводу люди певні, що Тарас і досі живий, що він був «десь в далеких світах за те, що писав людям волю»⁸, і не можна було йому приїхати в Кирилівку». Перегодом чув я далі: «Новий вже цар довідався,

що Шевченко бідує, і каже до його чи сам, чи через кого переказує, чи, може, пише до його: так і так, Тарасе, ти виплакав людям волю, за те пани незлюбили і тебе, і моого батька⁹. Годі тобі бідувати: от тобі і коні мої, і карита, і гроший бери, скілько тобі треба, і їдь з Богом! Шевченко і поїхав, приїздив у Кирилівку, прицінявся до ґрунтів, хотів купити у Терещенка Кирилівку та тут і віку доживати; «аж ось прийшла така якась бумага, що йому не вольно у Кирилівці жити; а він, перечитавши ту бумагу, тупнув ногою і каже: «Коли не можна в Кирилівці, так я ніде тут не хочу» – і знов поїхав у свої далекі світи. Там і досі живе і звідтіль двічі щороку засилає на своїх сліпих онуків щедру милостиню грішми».

Тепер звівши до одного гурту усі отакі поголоски, я бачу що лег'єнда має реальні основи. Кілько років назад, піклуючись про побут Ковтунишіної (Тарасової небоги) родини¹⁰, приїздив у Кирилівку М. А. Кречмер, людина вельми стара з білою бородою, його і взяли люди за Тараса. Приїздив вів дійсне на добрих конях і в панському екіпажі власника Кирилівки Миколи Терещенка. Нарешті його ж піклуваннем, з ласки цариці, Ковтуниха що пів року отримує пенсію 150 руб. на своїх сліпих дітей¹¹. От вам і ключ до лег'єнди. А про те, що Тарас «писав людям волю», так я чув і в Полтавщині ще року 1861 чи 1862.

VII

Скоро ми в'їхали в Моринці, мене обгорнуло почуттє наче якогось остраху, того остраху, який пронизує чоловіка, коли він збирається стати вперше перед очі того, кого він цілий свій вік звик глибоко поважати! Яувесь перенявся думками про ґенія нашого слова і величезну вагу його не тілько для України, але і взагалі для людей. Німо сидів я на бричці, німо дивився на широку вулицю, на чепурні хатки селян, закутані в зелені шати садків, німо впивався я очима і в небо, і в дерева, наче сподівався спостерегти в них щось незвичайне, властиве самим тілько Моринцям!

Думки мої перебив, суще сказати розбудив мене з моого «сну на яву» дід, спіставши: куди ж їхати?

– До школи.

Школа стоїть край дороги, рундуком на вулицю, зараз, не доїздячи до церкви. Простірна, світла будівля приємно вражає. Учителює в школі син моринецького пан-отця В. Ів. Б[ерезницький]. Він і його татусь здавалися мені найліпшими порадниками в тій справі, що засіла до мене в голову. (Про сю справу яко не доведену ще до кінця я не балакатиму тут.) Oprіч того, я відав, що отець Іван попує в Моринцях більш як 30 років, значить знає їх, як ніхто, і певне чув, де та свята для нас українців хата, в якій 26 лютого¹² р. 1814 Катерина Якимівна Грушівська-Шевчениха¹³ повила ґенія України. Нарешті, думав я, більш личитиме потурбовати спершу молодого чоловіка-учителя та вже з ним вдатися до пан-вітця. Так і зробили.

Небавом, спізнявшись з отцем Іваном, ми в товаристві синів його Василя і Петра пішли оглянути двір і хату, де жили батьки Тарасові. Пройшовши кілько ступнів городом, почали узенькою стежечкою спускатися в широкий та глибокий і розлогий байрак, засаджений родючими деревами, переважно, здається, сливами. Стежечка яром вивела нас на город на супротилежному березі яра, за городом малесенький двір, загороджений з вулиці низеньким карявим плетнем. Коли ввійти в сей дворик з вулиці, зараз біля воріт в ліворуч стоїть неве-

личка хатина, низенька, непричепурена, вкрита, звичайно, соломою; покрівля почорніла, потрухла¹⁴. Хата стара, рублена в угли з доброго дерева; завдовжки вона ступнів сім, завширшки, може, буде п'ять: вікна маленькі – двоє на двір, третє з того причілку, що до вулиці; у вікнах шибочки з шматків, темні, поржавілі. Сіни нерублені, а стовпи з обапалків. До того причілка, що до улиці, пригорожений з плетнею маленький хлівець, мабуть, птишник або свинюшник.

– Отсе та хата, де, кажуть, родився Тарас Григорович, – промовив до мене Василь Іванович.

Я мимо волі зупинився перед халупчиною і кілько хвилин стояв мовчки, німо, нерухомо!

– Та чи дійсне ж в сій саме хаті Катерина Якимівна повила ґенія України-Руси? Чи не легендарна се хата? Серце і усе мое чуттє говорили мені: «Так! Тут!» – і мені вважалося, що я стою не перед халupoю, а перед якимсь неосяжно ґрандіозним храмом; мені вважалося, що той храм своїм обширом, світом, сяєвом, величавою оздобою відповідає світу, сяєву і потужності думок, висловлених «огненним» словом¹⁵ ґенія України; мені вчувалося, що в тому храмі в ту саме хвилину іде торжественна відправа і попід величавим перекітом велеліпним лунає ще більше торжественний хор моого рідного слова. Мені маріло, що з того храма «во всю землю ізходить віщаніє»¹⁶ про велику задачу і ясну будущину нашого народу і його слова! Мені вчувалася невимовно торжественна мельодія хора і оркестри:

*Воскресни, мамо! I вернися
В світлицю-хату, опочий,
Бо ти аж надто вже втомилася,
Гріхи синовні несучі¹⁷.*

Стою я, прикутий почуттєм невимовно благоговійним, тремчу, радіючи неземними радощами, але не посмію вступити до того храму, чую себе недостойним, чую, що я не виробив собі місця в тому храмі. Стою в його предверні, а позад себе причувається мені:

*Ой нема, нема ні вітру ні хвилі,
З нашої Вкраїни...¹⁸*

Чую, ніби надо мною незримо витає дух ґенія, і ніби з високої блакиті несується його слова:

*Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде!..¹⁹*

«Амінь, батьку!» – шепчути мої уста. Я немов прокинувся зо сну, з якогось дивного, чарівного сну! Але годі покладатися на чуттє серця, треба розміркувати, чи певне се та сама хата, якої мені треба?

Що Тарас Григорович родився в Моринцях, се вже факт нестеменний. Певне ж те, що він ще був вельми маленьким, коли батьки його перебралися з Моринець в Кирилівку. Але з якої речі вони покинули Моринці? Досі біографи Шев-

Шевченків Світ

ченка гадали, що се сталося з волі по приказу пана Енгельгарда²⁰; нині розповіли мені от яку причину. Тарасів батько Григорій одружився з донею моринецького посполитого Якима Бойка, Катериною. Поруч з Бойком сусідив крестьянин Копій (від його і той куток села звався і тепер зоветься Копіївчиною). Копій той був людина ледача, злодюга, пан за злодійство віддав його в солдати (чи на Сибір). Тоді Яким Бойко придбав собі, не знати вже яким робом²¹, Копіїв ґрунт і поселив на йому свого зятя Григорія Шевченка. А Копій тим часом не будь дурним, взяв та і втік з солдатів чи з Сибіру: назбирав собі ватагу таких голінних «молодців», як сам, та й окукобився собі десь в лісі, а тоді навкруги були велики темні ліси, просто – самі нетрі непроходимі. З того кубла Копієва ватага і виходила полювати на людий розбишацьким робом; «Звісно, по-гайдамацьки, з ножами в халявах». Серед ночі навідаються, було, й до села; прийдуть, було, під хату до Шевченка та в шибку: стук-стук! «Чи ґосподар дома?» Шевченко відсунув кватирку: «А хто там? Чого треба серед глупої ночі?» – питаеться. – «Свої люди», – кажуть до його знадвору. «Копій з товариством в гості прийшов: забрав еси мій ґрунт і хату, так і годуй мене, харчі постачай!» Не послухатися не можна було, «бо коли не даси по-чеськи, даси по-песьки», – похваляється Копій. «Дивись! ось віхоть з вогнем, зараз суну його під стріху; і сам ти і вся сем'я твоя з душами тут зітлієте!» Так отак і позабирає Копій у Шевченка аж дванадцять овечок, «чисто об'їв його». Нарешті прийшов і по корову і каже: «Корову твою з'їмо, хату спалимо і самого тебе замордуємо: не хочеш сего, так геть з моєї хати, вибираїся!» «Що маєм робити з таким розбишакою-гайдамакою!» Треба було вибратися. Грицьків батько Іван Шевченко купив тоді ґрунт у Кирилівці і переселив туди сина з Моринець. Се було р. 1816²². (Тарасів небіж Петро Микитович Шевченко казав мені, що у його й досі є квиток на той ґрунт дідівський, куплений у Тетерюка за 200 рублів асигнац.¹) – Так про Копія розповідають старі люди, між ними і Олексій Гончаренко; так розповіла мені і вдова Микити Григоровича²³. Той моринецький ґрунт, де ото сидів Григорій Шевченко, перейшов до братів Тиміша і Гаврила Дяченків. Тиміш був бездітним, тим-то його частина перейшла до Гаврилових дітей і яко спадщина тепер власність Андріяна Дяченка: хата останнього, кажуть, і є та сама, де родився Тарас Григорович; тільки що Тиміш Дяченко її трохи полагодив.

От і всі докази! Вони не запевнили мене достеменно, що дійсне хата та сама, де родився Шевченко: може, та, а може, й ні. Щоб перенятися повною вірою, треба б давний час перебути в Моринцях: треба неминуче з'їздити у Вільшану та там покопатися в архіві колишнього власника Моринець Енгельгарда, коли-то зацілів архів. А вже ж там, здається мені, можна б здібати такі сліди, що з ними можна критично перевірити і легенду про Копія і розповідки про перехід його ґрунту до Григорія Шевченка. Коли жив-здоров буду, сподіваюся зробити се навесні.

З двору Андріяна Дяченка прегарний красовид на село. На горі понад чистими, чепурними хатами та зеленими садами, наче витає, біла церква Іvana Богослова²⁴, а внизу, перед нами лежить той розлогий чарівний яр, через який ми сюди дostaлися і через який знов вертали до господи отця Івана Березницького. На дні яру у сливняку зустріли ми старого діда, з виду йому літ під 70 (Севастян Паламеренко, як потім я довідався), але ще який кремезний, бадьорий і зна-

¹ На сучасні гроші се близько 60 карбованців.

ти що чистюк; бо хоч був будень, а сорочка на йому – наче сніг біла. Привіталися; я й став розпитувати, чи запевне Дяченкова хата була колись Шевченковою?

– Сам я не зазнаю, – відповів дід; але від Гончаренка чув, що так воно... Та нашо се вам? – питає дід і пильно-препильно придивляється до мене.

– Так, – кажу, – цікаво...

– Авжеж, хоч на кого так цікаво подивитися на ту хату, де родився... і на мене, і на вас так... чом не любо на старости літах подивитися на ту хату, де ви родилися...

Щось чудне здалося мені і в словах, і в погляді діда; я спитався:

– До чого се ви, діду, річ ведете?

– Та ви ж самі й будете Шевченко?

От на се вже я зроду-віку не сподівався! Ніколи мені й на думку не приходило, що я чим-небудь скидаюся на Тараса Григоровича!

– Ні, діду, я не Шевченко; я з Києва...

– Говорить-таки! наче я не бачив вас тоді, як ви перед волею приїздили сюди до нашого села... і в церкву заходили і обдивлялися. Правда, тоді ви не були таким сивим... але ж, скілько вже того часу минуло! От вже після волі тридцять літ! І я тоді не таким був, чорнявим був, а тепер попеластий... Хіба не пора?

– Вклепалися ви, діду! – кажу я, сідаючи на траві під сливою: я не Шевченко; Шевченко тоді саме вмер, як воля людям вийшла.

Дід слухає; під сивим вусом мигає у його легенька усмішка, а з очей знати, що він не йме мені віри.

– Ну, та сількісь! Нехай!.. – каже дід. – Посидьте, а я нарву вам сливок.

Сидимо, їмо сливи; трохи вони ще зеленець; не доспіли, дід і каже:

– Я був як і оті похорони справляли у Каневі...²⁵

Але дід не каже: чиї похорони.

– Шевченкові похорони? – питаю я.

– Та говорено ж, що його... – відповів дід, і знов під вусами у його пробігла хитро усмішка.

– Я, бачте, у бору тоді сидів, – мовив говіркий дід, – шістнадцять років просидів у тому триклятому бору, нехай би він був йому скис! Пан задав мене туди ще як я молодим був... було за що... Скоро вийшла від царя воля людям, я зараз кинув той бір... так ото і як похорон той справляли, люди всяково гомоніли...

Знов дід пронизав мене поглядом, знов куточек його рота усміхнувся. – А начальство зовсім не няло віри, що в труні тіло. Набігла, була, поліція на могилу; хотіла розкопувати... а могилу тоді саме одмуровали... Начальство хотіло труну виняти та подивитися, що там є. Гм!.. ну... люди про се як дочулися, і собі на могилу. «Не дамо!» – кажуть. Сила людей зібралася; чоловіка півтораста було: усі в один голос: «Не дамо!... і не дали.

Легко зрозуміти що й така зовсім наче несуразна розповідка про розкопуваннє Тарасової могили має для себе реальний ґрунт в тих доносах, ябедах і заходах, про які було оголошено в «Киевск. старине», в ст. Білка про тревогу над свіжою могилою Шевченка!²⁶ Багацько наш великий Кобзар зазнав лиха живши, не минуло воно і його мертвих кісток. Нагадаймо тілько бучу при полагодженю його могили!..²⁷ Та годі! Нехай вона не вертається.

VIII

Вже починало вечоріти, коли ми під'їхали до Кирилівки. Мягкий, блідо-золотий, матовий наче, світ соняшний, обливав і стерню, і ріллю, і зелені грони дерев, і солом'яні криші хат. Він наливав спокою і в мої нерви, чимало таки збентежені у Моринцях...

Біля самої царини у Кирилівці сиділа на рові купка хлопців і дівчат-підлітків.

– Магай Біг, дітки!

– Дай Боже здоров'я і вам!

– Кудою нам проїхати до Шевченка?

– До якого Шевченка? До того, що соцьким? – спитався хлопчик літ 10–12.

Я не знов, що один з Тарасових небожів, – Микитин син Прокіп служить за соцького² і мовив:

– До Петра, до Шевченка.

– До Петра – не скажу, а от до соцького, так до того знаю; їдьте все просто, просто, аж доки приїдете в яр, тоді яром повз церкву та глядіть, не беріть вправоруч; а як минете церкву, там спитаєтесь, – люди скажуть...

Треба було послухатися такої поради, бо інакше й не можна було.

– Коли соцький, – каже наш підвідчик, – і не той Шевченко, якого нам треба, то вже ж він усіх у селі знає, на те ж він і соцький, от він і проведе нас, куди нам треба.

Кирилівка село велике, більше Моринців, людності трохи що не 6 тисячів, і теж тоне в зелені садків. Широка вулиця, хати, сади, верби дивиться якось весело, не пригноблено; наче той господар, що живе хоч не пишно, та затишно і головна річ – свідомий власної поваги. Довгенько таки ми тюпали, доки приїхали до яру. Яр глибокий, кажуть, колись тут був став, та висох. Круто треба було спуститися. Проминувши стареньку дерев'яну церкву, збудовану в ім'я Івана Богослова ще в XVIII в.²⁸, пробігли ми ще кілько гоний і приїхали до селитьби Тарасових небожів Петра і Прокопа Микитовичів Шевченків; се той ґрунт, де жив їх дід Григорій, батько і дядько Тарас, доки перебував в Кирилівці³⁰. Дворище доволі велике: тепер воно поділено на дві половини: та, що з правої руки, упала на долю Петрові. Тут хата стоїть причілком до вулиці. Ліва половина Прокопова тут хата в поперек двора, лицем до вулиці.

Ми заїхали в двір до Петра Микитовича. Обох господарів не було дома. Прокіп ходив десь «по службі», а Петро сидів у млині: він мірошниче. В хаті Петра Микитовича²⁹ повітала нас старенька, незвичайно симпатична бабуся, вдова Микити Григоровича. На старій тварі ще й тепер знати сліди молодої краси. Бабуся точила на сито борошно, на галушки на вечеру. Біля печі поралася молодиця, захожуючись варити вечеру. То була бабусина невістка, жінка Петра Микитовича. Перекинувшись кількома словами і уважаючи на те, що сонечко цілує вже голови яворів, я прохав бабусю провести мене по селитьбі, по саду. Нетерпляче хотілося швидче подивитися і впити в своє серце, в свою пам'ять усе те, про що я читав і в «Княгині»³¹, і в інчих материялах життєписних про Тараса Григоровича.

Пішли і перейшли зараз в двір до Прокопа Микитовича. Овва!.. ні на що в дворі дивитися! Oprіch бур'яну та крапиви – нічого!

² Соцький поліціянт на селі, вибраний громадою.

– Отсе не чище з старої хати, – каже до мене бабуся, – отут саме стояла та хата, де жили наші батьки...

Знати, що хата була невеличка, і вже ж хто б його не згадав, яка то була хата по словам самого поета. У тій хаті він бачив пекло! Там була «неволя, робота тяжка»³²...

*Там матір добрую мою,
Ще молодую у могилу
Нужда та праця положили...³³*

– Отут десь на причілку хати, – кажу я до бабусі, – була яблуня, біля неї цвітники Катерини Григорівни?..

– Сего я не зазнаю; як бралася з Микитою, так вже Катерини не було... А отут стояли густі кущі калини, повирубували їх... Се та калина, де Тарас, було, ховаветься, як утече з школи... Тут він ховався і тоді, як ото напалися на його, буцім він гроші покрав, як катували його...³⁴ Отут і комора стояла, де його замикали...

– Чи не помиляєтесь ви, бабусю, про калину? – кажу я, – та калина, де Тарас ховався, була в саду Жениха...

– Якого се Жениха?! – зумилася бабуся. – Ніякого Жениха зроду у нас на селі не було.

Я став розказувати, що знав з біографічних звісток Маслова, Чалого і ін. про сад «Жениха». Показалося, що був, справді запущений сад, Желиха, і досі є урочище чи куток села Желихівщина. Певна річ, що така помилка вийшла з того, що в першій звістці замісць л взяли в друкарні н, коректор не додгледівся, і пішов по всіх біографіях Тараса «Жениха»³⁵...

Обійшовши двір, бабуся поза Прокоповою хатою вивела нас в сад. Сад з старими деревами доволі запущений, але красовид з його такий же прегарний, хоч малюй. Багацько сприяло картині і останнє золоте проміннє вечорового сонця. В кінці саду тече ручай: дійсне тече він «тихо, ледві дзюрчить». Вже ж пак тепер, через 70 літ, чарівна краса місцевості не та, що була тоді, як в отсему ручаю купався «білявий оклецьковатий хлопчик»³. Певна річ, що й ручай повужчав; нема біля його ні калини, ні темно-зелених лопухів, але й тепер, посидівши тут самотою, оглядуючи красовид облитий вечоровим проміннєм, дивлячись на млин, що стоїть на могилі і трохи заслоняє обрій, – додумаєшся до питання: «А що там за могилою?» Не диво, що маленький Тарас, посидівши на тій могилі, рушив шукати «залізних стовпів, що підпирають небо»!

Могила, про яку згадує автор «Княгині», саме проти саду, так вона й зазирає в сад. – Тепер вона понижчала, – каже бабуся, – розорали їй люди...

Посидівши отут під впливом красовиду, прислухавшись, як тихесенько гомонить ручай, немов нишком він розпитує про щось у навислих над ним дерев, так і переймаєшся Тарасовим:

*Тече вода з-під явора
Яром на долину...³⁶*

³ Читай «Княгиню».

Я певен, що отсі вірші Тарас Григорович написав під впливом споминок про батьківський сад з його ручаєм...

Обійшовши усю селитьбу, ми вернулися до хати. Бабуся очевидно втомилася: «Не та вже я стала». Не диво! «Микита Григорович брався за мною удовцем; мені було – коли то було – 17 літ; се було 1840 або 1841»... Виходить, що тепер її під 70; але ж, кажу я, Микитиха, невроюк їй, ще бадьора; невеличкий нелад між дітьми трохи угрущає її. Кажу вам: така вона приязна, симпатична, що так і пригорнув би її до серця. Старість я взагалі люблю і вельми шаную вже за те саме лишень, що старість є корінь молодості, а без кореня, мовляв, і трава не росте: перед такою ж симпатичною старостю, як вдова Микитиха, я просто поклони б'ю... Невимовно приємно було мені, прощаючись, поціловати бабусю в руку.

Про третю Тарасову сестру Марусю, бабуся розповіла, що вона осліпла «з віспи» і померла в дівках, літ 20³⁷. «При мені, – каже бабуся, – жила вона два роки³⁸. Тарас її вельми любив і посылав для неї гроші з Петербурга». Се факт певний, про його свідчить і Тарасів лист до Микити, писаний в березні 1840 р. (колись він був надрукований в «Киевск. стар.»)³⁹.

– Тарас усіх любив, – додає бабуся, – а коли кого й не долюблював, так хіба дядька свого Павла...

– Се того, що катував його за оті гроші, що покрав мачшин Степанко?⁴⁰

– Еге ж! Катюга був великий той Павло!..⁴¹ А мене як любив Тарас! Ото як приїздив до нас перед волею⁴² (перед зненієм кріпацтва, остання подорож його на Україну), так було обійме мене, притисне до серця та цілує, цілує... Наші люди тоді, було, усі до мене: «Спитай у його, Палажко, коли та воля людям вийде; він знає про те»⁴³. А я боялася питати. Та вже раз якось для відваги випила чарку і спитала; а він і каже: «Доки та воля вийде – тебе, Палажко, ще разів п'ять на панщині виб'ють!» І вгадав: справді вибили, та коли б, сказав, за яку мою провину, а то за полурабка⁴⁴; без вини вибили...

Яке ж огидливе, люте обуренне до кріпацтва підняло в моїй душі отсе коротеньке оповіданнє, отсе «без вини вибили»...

Перегодом прийшов Прокіп Микитович: він дійсне служить у селі за соцько-го, бере за те річно 50 р. «Тяжко, – каже, – сутяжно жити; коли б взяли за сторо-жа на дядькову могилу». Прокіп Микитович – людина симпатична, і як задля на-шого християнина – інтелігентна. В життю його, – якось не найдить. Один з його синів, як кажуть, визначається поетичними талантами⁴⁵. Навчившись в сільській школі читати та писати, дитина почала писати вірші, і списало воно чималень-кий зшивток. Після Різдва зими, – дитину потягло до Києва; і хлоп’я, потай бать-ка, пішло з дому, допленталося до Києва, прийшло до Лаври: тут якийсь благий чернець, розпитавшись, повів його до попа отця Хоменка; а отець Климентій до інчих людей... Хлоп’я віддали в науку до 2-класової школи у Каневі. Що з його вийде, не вгадати. (Про сего хлопця я чув ще в лютому у Києві, а вертаючись з Кирилівки, підвідчик мій розповів, що ото за вечорою, розбалакавшись з Прокопом Микитовичем про його сем’ю, згадав собі, що зими, ідучи з Богуслава, підвозив отого самого хлопчика. Хлоп’я казало йому дещо не так, як він чув нині з уст Прокопа... «Прокіп, – каже, – мовив дід Костя Федоренко, що хлопець утік без його волі; а він другого дня кинувся шукати його, добіг до Шандерівки та й

вернувся, бо й сліду не було; а вже в лютому довідався, що хлопець у Києві в добрих руках. Отже, мені то хлоп'я казало, що воно йде до Києва з волі батька; що у його було 5 р., та десь на нічлізі хтось витяг з кишені... чудне щось!»... Але байдуже мені, як там було, а коли у Тарасового онука справді є охота і кебета до науки, то й поможи йому Боже, а кошти на науку його почині будти.)

Став я розпитувати про печеру, що, як писав Козачківський, була Тарасові захистком, де він готовив собі вечері з крадених гусий, курий і т. і.⁴⁶

– Не знаю я такої печери, – каже Прокіп Микитович, – і зроду й не чув про неї.

– Я й старійша за тебе, – додає його неня, – а не доводилося чути; авжеж, коли була та печера, то як би його не знати...

Трохи згодя прийшов до господи з млина другий Тарасів небіж, старійший Микитин син Петро; чоловік, без малого, може, під 50 літ, але вік ще ніде не сипнув на його попелом. Петро більш за Прокопа інтелігентний. «Кобзаря», трохи чи не усого дозволеного цензору, знає напам'ять... Дещиця і книжечок є у його тих, що так чи сяк чепляються до його дядька. Я вельми здивувався, коли він став читати, бо з оповідання Талька-Гринцевича⁴ я був певен, що Петро Микитович чоловік зовсім неписьменний, і коли був у його Талько той, так він не міг прочитати Тарасового листу «по безграмотності»...⁴⁷ Тепер бачу, що воно не так. Петро, як для села, добре читає і пише.

Питаю і в Петра Микитовича про ту печеру: «Була, – каже він, – дійсне була; за селом у Гупалівщині... Се та Гупалівщина, що про неї і в «Гайдамаках» сказано⁴⁸. У лісі за селом, верстов за дві від села була та печера. Тепер і сліду нема; де був ліс, там поле стало. Та яка то й печера! Властиво, вода вимила, була, велику яму... Я добре її пам'ятаю і сам лазив у неї... Люди потім засипали її, зрівняли...

– Що ж отсе я про неї нічого не чула, – вставила своє слово Петрові неня.

Я бачив, що тут щось так, та не так; у когось та помилка: але – раз, що вже «печера та засипана», значить побачити її вже не можна, я й не змагався і перевів бесіду на школу.

– А де та школа, що учителював Богарський?⁴⁹

– Нема й сліду її⁵⁰.

– Вона стояла на майдані, біля церкви, – кажу я.

– Ба! Тепер і майдану нема, пішов від попівську селитьбу...

– На тім місці, де стояла школа, – додає бабуся, – тепер, мабуть, попів тік.

– Так, отак-то, – кажу я, – не збереглося у Кирилівці майже що нічого що нагадувало б дитинний вік Тараса?..

– Ґрунт з садом, – каже Петро, – та отся хата, де ми сидимо.

– Як же се так, – кажу я, – стару ж хату розібрали?

– Розібрали і дерево з неї пішло на отсу хату, де ми сидимо.

– А Талько написав, що з старої хати Прокіп Микитович збудовав собі нову хату⁵¹.

– Святий його знає, нашо той Талько таке написав, – мовив Петро, а я пригадав собі, що д. Талько Гринцевич написав, буцім Петро Микитович, показуючи йому рукою на ґрунт Прокопа, казав, що там стояла стара хата, «въ которой родились не только мы все, но и наши отцы и деды, и в ней родился на свет Божий и сам Тарас»...⁵² Hi, вибачте, панове! Петро не міг сказати такої нісенітниці, бо він добре знає, що його дядько Тарас родився не в Кирилівці, а в Моринцях!..

⁴ Читай: «Поездка в Кириловку». – «Киевская старина», 1889. Сентябрь, стор. 762.

Балакаємо собі се та те. Петро Микитович вихваляє д. Кречмера, дякує за його піклованнє і потроху здіймає річ про дядькові твори. Вилеміло наріканнє спершу на Варфоломея; потім на Р[усов]а⁵³, а нарешті і на батька, за те, що «продешевив, за ніщо продав дядькові твори»...

– Коли б був хоч разом взяв усі гроші, то б, може, що й зробив; а то частками йому розтикали, а він їх розтринькав... Я не нарікаю; батько, звісно, людина слаба була до горілки. Бог йому суддя, а нам нарікати на батька гріх... Кажу тільки, що продешевив...

– Та й того, що взяв, до пуття не довів. Як я прохала та благала його, щоб купив мені новий кожух, і того не зробив... Внівець гроші пішли... – вболіває стара Микитиха.

– Правда, продешевив батько? – питаеться у мене Петро Микитович, – а винен ніхто більш, як Р[усов]: як почав маслiti батька, як почав, так і умаслив! Батько був людина потульна, а Р[усов] – чоловік настерний...

Я відповів, що Тарасові твори дійсне великий скарб; але за скілько куплено «право власності» на їх, я запевне не відаю.

– Ось нате, перечитайте, так і довідаєтесь.

З сім словом Петро Микитович взяв з шухлядки і подав мені два контракти, писані у жовтні р. 1873 у Києві. По першому з них книгар Єгор Федоров купив був право видати один тілько раз твори Тараса Шевченка, заплативши за те братам поети, здається, 600 руб. По другому, писаному 23 жовтня, право власності на усі вже твори Шевченка, які були вже і які не були ще надруковані, купив за 2000 руб. В. Р-ин⁵⁴. Сплата грошей дійсне розложена на великі рати щось по 400 р. чи що. На контракті підписався за свідка і той «настирний» Р[усов]⁵⁵.

По нашим законам, право власності на літературні твори кінчиться через 50 років після смерті автора, значить тілько 26 лютого року 1911 твори українсько-руського генія стануть вольним громадським добром; виходить, що тоді мине чи не цілий горожанський вік від дня народження Тараса.

Звернуло вже з півночі, як вирушив я з Кирилівки, їхав цілу ніч... Ніч була ясна, місячна, гарна, а на душі у мене смутком сновали думки про оте «право власності». Купити його у братів Шевченка треба було неминуче, бо все одно купив би його хто інчий, може, ще дешевше. Та тут сила не ціні; а в тому, що інчим якимсь чином треба було уbezпечити небожат і внуків Шевченка. Право власності повинно було стати нічим більше, як обов'язком опіки над небожатами і онуками Тараса Григоровича, обов'язком пікловатися, щоб їх не зайлі злидні, щоб стали вони людьми освіченими, не перестаючи бути селянами; щоб небіж віщого генія не служив поліціянтом за 50 р.; щоб онук його не плентався пішки до Києва, шукаючи стежки до світу. Се був і є святий обов'язок кожного, до кого перейшло право власності на Шевченкові твори. Виконати сей обов'язок було легко; жадної перешкоди не могло бути на те, щоб небожатам його прикупити по 10 десятин поля, освітити їх і дітий їх. Коштів на се постачило б, даючи 10–15% зиску з кожного видання творів Шевченка. Небіж генія – соцьким!! Панове!!

Не за соцького б йому бути; не за сторожа йому служити на дядьковій могилі, а учителювати б в Кирилівській народній школі... От де місце про Шевченкового небожа; але на те треба було дати йому освіту... А Ковтуніха?.. Тяжкий, але справедливий докір почув я з уст простого чоловіка: «Тарас плакав за братів

менших, писав про тиця, проти панів, а хто убезпечив його сліпих онучат? Цар та пани, а громаді про них було байдуже».

Нехай кожен українець поміркує над сими словами!.. Пекучі вони, вельми пекучі!..

18/30 серпня 1892 р.

Публікується за першодруком: О. Я. Кониський. Подорож в рідні села Шевченка // Зоря. – 1893. – Ч. 5. – 1/13 марта. – С. 92–96.

За жанром публікація становить поєднання документального подорожнього нарису із сентиментально забарвленим твором ліричної прози.

Літературну спадщину Шевченка цитуємо за Повним зібраним творів у 12 томах (Київ: Наукова думка, 2001–2014, т. 1–6, 12): для поетичних текстів вказано номери рядків, для решти, зокрема й для коментарів, – том і сторінку в круглих дужках.

1. Село Сидорівка, тепер Корсунь-Шевченківського району Черкаської обл.
2. Кирилівка (за місцевою тодішньою вимовою – Керелівка) – нині с. Шевченкове, належить, як і с. Моринці, до Звенигородського району Черкаської обл.
3. Село Шендерівка, тепер Корсунь-Шевченківського району Черкаської обл.
4. Варфоломій Шевченка.
5. Варф. Шевченко помер 11 червня 1892 року.
6. Третчик – тут: третейський суддя.
7. Вже влітку 1861 року Канівчиною розповсюджувались чутки, «будто Тарас Шевченко не умер, но живет и, проникнутый мыслию малороссийской пропаганды, не перестает думать о дорогой ему Малороссии и со временем даст знак к действиям [...]» (НМТШ. – А-123. – Арк. 31 зв.; Смерть и похороны Т. Г. Шевченко (Документы и материалы). – Киев: Изд. АН УССР, 1961. – С. 100). Ці перекази гадано поширювали Григорій Честахівський. Польська революційна відозва, розповсюджувана в 1863 році, твердила, нібито Шевченка заслали до Сибіру (В. Міяковський. Революційні відозви до українського народу 1850–1870 р.р. (З матеріалів «Нашого минулого»). – Київ: Державне видавництво, 1920. – С. 42–65). За іншими фольклорними версіями 1880–1900-х років, Шевченко таємно перебував у Галичині (Спогади Олександра Кошиця. – Частина перша. – Винипег: Друком Нового Шляху, [1947]. – С. 122–123), в Англії (М. Васильєв. Т. Шевченко в легенді // КС. – 1900. – Т. LXIX. – Іюнь. – Отд. II. – С. 142) чи в Австрії (А. Лютницький. Тарас Шевченко в народних переказах // Рада. – 1909. – 3 июня (16 червня). – № 124. – С. 3). Зведення основних версій див.: М. Назаренко. Поховання на могилі (Шевченкова біографія у фольклорі та фейклорі). Київ: Критика, 2017. – С. 510–535.
8. Іще одна легенда про Шевченка, яку, ймовірно, також поширювали Честахівський: «[...] крестьяне вышли из крепостной зависимости по старанию Шевченки; [...] Государь Император, не соглашавшийся на это, заключил было Шевченку в тюрьму, но твердая воля Шевченки заставила Государя уступить ему [...]» (НМТШ. – А-123. – Арк. 60 зв.; Смерть и похороны Т. Г. Шевченко. – С. 111). Перекази, записані у 1880–1960-х роках, див.: М. Назаренко. Поховання на могилі. С. 383–386.
9. Вбивство Олександра II, яке здійснили революціонери-терористи, в народі сприйняли як помсту панів за скасування кріпацтва.
10. Мова про родину Ярини Ковтун – Шевченкової небоги по брату Микиті Григоровичу.
11. Михайло Кречмер виклопотав допомогу родині Ярині Ковтун, чоловік і діти якої були сліпі, у сумі 300 рублів на рік (Шевченківська енциклопедія. – Т. 3. – С. 582). Див. докладно: М. Пономаренко. Михайло Кречмер і Тарас Шевченко // Збірник праць дев'ятнадцятої наукової шевченківської конференції. – Київ: Наук. думка, 1972. – С. 151–161.
12. Кониський помилився: Шевченко народився 25 лютого.

13. Грушівський – вуличне прізвисько діда поета, Івана Шевченка, ймовірно, за прізвищем його першої дружини, бабки Тараса (Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1861. – Київ: Вища школа, 1982. – С. 8. – № 3). Згідно з іншою версією, Грушівська – це прізвище третьої жінки Івана (Шевченківська енциклопедія. – Т. 5. – С. 500), з якою той одружився 1820 року. З другого боку, за твердженням Кониського, у сповідних книгах родину записано «Шевченками-Грушівськими» вже 1814-го. (О. Кониський. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / Упоряд. В. Л. Смілянська. – Київ: Кліо, 2014. – С. 37). Наполягання Кониського на подвійному іменуванні поета деякі сучасники сприймали з іронією (див., напр., оповідання Осипа Маковея «Як Шевченко шукав роботи», 1912).

14. Одружившись 1801 року, Григорій Шевченко мешкав у рідній Кирилівці у хаті свого батька. Із жінкою і донькою Катериною він із дозволу пана 1810 року перебрався у сусіднє село Моринці, де поруч із тестовою стояла пусткою хата засланого в Сибір Колесника, прозваного Копієм. Причиною переїзду родини, очевидно, була тіснота: в оселі Івана Андрійовича одночасно мешкало 13 осіб. У хаті Копія родина Шевченків мешкала у 1810–1815 роках (Д. Ф. Красицький. До біографії Шевченка раннього періоду // Збірник праць шостої наукової шевченківської конференції – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 38–42) – тут, як вважається, Тарас з'явився на світ. Водночас, за спогадами земляків, Катерина народила його в сусідній батьковій хаті. Хату Копія розібрано на початку ХХ ст. До 175-літнього ювілею від дня народження Шевченка 1989 року відтворено обидві хати – Якима Бойка і Копія.

15. Аллюзія на рядок із поеми Шевченка «Марія» (1859): «Своїм святим огненним словом!» (р. 735).

16. Пс. 18:5 («Во всю землю изыде въщеніе ихъ»).

17. З Шевченкової поезії 1859 року «Осія. Глава XIV» (pp. 26–29).

18. Початкові рядки Шевченкової поеми «Гамалія» (1842).

19. Шевченкового послання 1845 року «І мертвим, і живим...» (pp. 63–64).

20. Кониський повторює твердження з нарису Олександра Лазаревського «Материалы для биографии Т. Г. Шевченка» (Основа. – 1862. – Березіль (март)).

21. Як пише Дмитро Красицький, спираючись на розповіді Петра Микитовича Шевченка (поетового племінника), який подавав ці відомості Й Кониському, оселя Копія не продавалася, а перейшла до Григорія Шевченка з дозволу управителя економії (Д. Ф. Красицький. До біографії Шевченка раннього періоду. – С. 41).

22. Родина Григорія Шевченка повернулася до Кирилівки наприкінці 1815 року (П. Жур. Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / Вст. стаття М. М. Павлюка. – Київ: Дніпро, 2003. – С. 22).

23. Пелагея Кириченко.

24. У метричній книзі церкви було зроблено запис про народження Шевченка. Дерев'яну церкву збудовано 1784 року на місці давнішої, яка існувала з 1726-го, фундаментально перебудована 1854-го (Л. И. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. – Киев: В тип. Киево-Печер. лавры, 1864. – С. 389, 581). До нашого часу не збереглася.

25. Мова про перепоховання праху Шевченка в Україні: 9 травня 1861 року відбулася панахида в Успенській церкві в Каневі, наступного дня тіло Шевченка поховано на Чернечій горі.

26. Докладніше див.: Смерть и похороны Т. Г. Шевченко. – С. 98–151; [И. Рудченко]. Трэвога над свежай могилой Т. Г. Шевченка // Киевская старина. – 1886. – Т. XIV. – Апрель. – С. 708–728. – Підпис: И. Бильк; З. Тарахан-Береза. Святиня. Науково-історичний літопис Тарасової гори. – Київ: Родовід, 1998. – С. 110–120. Іван Рудченко писав, зокрема, про донос Никодима Парчевського від червня 1861 року про існування змови проти поміщиків і планованого їх фізичного винищенння. Парчевський особливо наголошував на небезпечності послідовників «недавно погребенного над Днепром малорусского поэта Шевченка» (с. 710; тексти доносів див.: М. Назаренко. Поховання на могилі. – С. 483–485). Звинувачення торкалися передовсім Григорія Честахівського.

27. Наприкінці 1870-х – на початку 1880-х років Шевченкова могила почала обсипатися, у жовтні 1882-го з могильного кургану звалився підгнилий дерев'яний хрест. Про руйнування могили з'являлися численні повідомлення у пресі, зокрема і в Галичині. Почали надходити пожертвування на відновлення могили. Звернення Варфоломія Шевченка у червні 1883 року до Канівської управи за дозволом упорядкувати Шевченкове місце поховання породило тривале листування різних інстанцій. Офіційна влада чинила всілякі перепони: заборонено збір коштів, чавунний хрест для могили, що його Василь Тарновський замовив на заводі Термена, заарештовано через патріотичний напис тощо. Попри різні ускладнення, у листопаді 1883 року закінчено підсипання могили, у липні 1884-го завершено будівництво хати для сторожа, встановлено чавунний хрест. Див. докладно: Тарахан-Береза. Святиня. С. 143–162.

28. Парафіяльну дерев'яну церкву в Кирилівці було збудовано 1792 року на місці попередньої, зведеного у 1736-му замість ще давнішої (Л. И. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии... – С. 401). Церква не збереглася.

29. Оксана Шевченко.

30. Шевченко жив у батьківській садибі у 1815 – 1829 роках. Хату відтворено у 1989 році за Шевченковим малюнком та описами.

31. Кониський має на увазі автобіографічні віdstупи в повісті, зокрема, описи батьківської хати, саду тощо: «И вот стоит передо мною наша бедная, старая белая хата, с потомневшему соломенною крышею и черным дымarem, а около хаты на прычилку яблуня с краснобокими яблоками, а вокруг яблуни цветник, любимец моей незабвенной сестры, моей терпеливой, моей нежной няньки! И у ворот стоит старая развесистая верба с засохшему верхушкою, а за вербою стоит клуня, окруженная стогами жита, пшеницы и разного, всякого хлеба; а за клунею, по косогору, пойдет уже сад. Да какой сад! Видал я на своем веку такие порядочные сады, как, например, Уманский и Петергофский, но это что за сады! Гроша не стоят в сравнении с нашим великолепным садом: густой, темный, тихий, словом, другого такого саду нет на всем свете. А за садом левада, а за левадою долина, а в долине тихий, едва журчащий ручей, установленный вербами и калиною и окутанный широколиственными темными зелеными лопухами; а в этом ручье под нависшими лопухами купается кубический белокурый мальчишкан, а выкупавшись, перебегает он долину и леваду, вбегает в тенистый сад и падает под первою грушею или яблонею и засыпает настоящим невозмутимым сном. Проснувшись, он смотрит на противоположную гору, смотрит, думает и спрашивает сам у себя: «А что же там за горою? Там должны быть железные столбы, что поддерживают небо! А что если бы пойти да посмотреть, как это они его там подпирают? Пойду да посмотрю, ведь это недалеко».

Встал и, не задумавшись, пошел он через долину и леваду прямо на гору. И вот выходит он за село, прошел царыну, прошел с полверсты поля; на поле стоит высокая черная могила. Он вскарабкался на могилу, чтобы с нее посмотреть, далеко ли еще до тех железных столбов, что подпирают небо» (3, 152).

32. «У тій хатині, у раю, / Я бачив пекло... Там неволя, / Робота тяжкая» («Якби ви знали, паничі...», 1850 рік, pp. 21–23).

33. Рр. 25–27.

34. Див.: Жизнь и произведения Тараса Шевченка (Свод материалов для его биографии). Составил М. К. Чалый. – Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1882. – С. 10–11.

35. Насправді – Желиха, або Желеха. Не виявивши у церковних книгах Кирилівки прізвища Желих, Галина Карпінчук припустила, що йдеться про обійстя Жениленків: у сповідному розписі за 1823 рік названо два двори Жениленків (під № 13 і № 217) (Г. Карпінчук. Шевченкові вчителі – священно- і церковнослужителі // Художній світ Тараса Шевченка і сучасність. Збірник праць Всеукраїнської (40-ї) наукової шевченківської конференції. – Черкаси: Видаєць Чабаненко Ю. А., 2019. – С. 57). Джерелом помилки був саме наріс Олександра Лазаревського.

36. Перші два рядки Шевченкового вірша 1860 року.

37. Народилася 1819 року, померла 1845-го, тобто у 25–26-річному віці. Осліпла у дитинстві.

38. Микита одружився з Пелагеєю у 1840 році (Д. Красицький. Родовід // Слово і час. – 1991. – № 5. – С. 89).

39. У листі до Микити від 15 листопада 1839 року Шевченко, зокрема, писав: «<...> поцілуй брата Йосипа так, як би я його поцілував, і сестер Катерину, Ярину і Марусю, коли жива, та скажи, будь ласкав, як і де вона живе, чи одягнена, чи обута. Купи їй що-небудь к святкам з оцих грошей, що я тобі посилаю – поки що, а то я буду їй присилати окрім, коли трапляться у мене гроші» (6, 11). Цей лист уперше оприлюднено тільки 1905 року. Кониський має на увазі лист до Микити від 2 березня 1840-го: «<...> возьми поки що 50 руб[лів] асигнацій, а коли треба буде ще, то напиши. <...> доглядай сестру Марусю <...>» (6, 13). Лист репродуковано: Киевская старина. – 1889. – Т. XXVI. – Сентябрь. – С. 762–763. Уперше надруковано: Киевская старина. – 1891. – Т. XXXII. – Февраль. – С. 211–212.

40. За розповідями Тарасової сестри Ярини у викладі О. Лазаревського, «один из сведенных братьев украл у своего постояльца-солдата три золотых; тот огляделся и стал их искать. Мачеха изъявила подозрение на пасынка – Тараса; этот божился в своей невинности, но мачеха стояла на своем: “Гроши украв Тарас”. Последний продолжал отнекиваться; тогда ему связали руки и ноги и розгами, щедро посыпавшимися из рук его дяди, думали вынудить признание... От боли Шевченко принял преступление на себя, но когда его развязали и спросили, куда же он девал украденные деньги, маленький мученик отвечал, что он закопал их там-то в саду; когда ему приказали указать место определенное, Шевченко снова отперся, и пытка снова началась... Но ничего больше не добились, и бедный пасынок брошен был чуть не замертво. Между тем, солдата удовлетворить было необходимо, для чего и продали юпку покойной матери. Настоящий вор открылся уже гораздо позже» (А. Лазаревский. Материалы для биографии Т. Гр. Шевченка // Основа. – 1862. – Березіль (март). – С. 6). Ним виявився син мачухи Степанко: він сковав гроші у дуплі старої верби (Жизнь и произведения Тараса Шевченка... 1882. – С. 11).

41. Павло Шевченко після смерті Григорія Шевченка став для його дітей опікуном, деякий час Тарас працював у нього: пас свині, допомагав по господарству. За словами поетової сестри Ярини, дядько Павло був «великий катюга»

42. Шевченко відвідав Кирилівку 27 червня 1859 року (П. Жур. Труди і дні Кобзаря. С. 367). Кониський писав про цю зустріч: «Коли Тарас приїхав до батьківської хати, Микити Григоровича не було дома (розповіла мені р. 1892 вдова Микитиха). Дівка (себто Ярина) була на городі, а Микитиха поралася то коло печі, то по хаті дещо прибирала. “Було ранком в суботу, добре пам’ятаю, за день перед Петром, – казала мені Микитиха. – Чую, собаки на когось гавкають; глянула я з вікна, бачу, хтось такий незнайомий йде з вулиці в двір, прямо до хати. Я вийшла назустріч йому в сіни. Прийшов він до сіней, я стою на порозі, дивлюся та думаю: що воно таке, мовчить, не привітється, тільки дивиться на мене, дивиться так якось журливо; дивлюсь і я, та не тямлю, хто такий оце з довгими, сивими вусами. А далі як промовив він: “Не пізнаєш, Палажко?” – так той голос так і покотився до мене в серце на саме дно. Я тоді як крикну: “Братику мій, Тарасе! де ти взявся!” – та так на груди йому і впала. Обнімає він мене, цілує, слізози йому так і капають, а нічого не говорить, мовчить”.

Розпитавшись про життя, Тарас пішов оглянути батьківський двір і сад. Тринадцять літ не бачив він їх, не бачив родичів і рідного села, але переміна невелика! Та сама хата, що й була, з чорним димарем, тільки трохи похилилася, та біля причілка нема вже яблоні, біля котрої був колись квітник “незабутної сестри Катерини, його няньки ніжної”: яблоня всохла, зрубали її; всохла і розлога верба, що стояла біля воріт, а все останнє по-давньому; кріпацька неволя, а з нею робота тяжка не на себе, злидні, сум та журба» (О. Кониський. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. – Київ: Кліо, 2014. С. 478–479).

43. Пророче знання Шевченка про час визволення селян – ще один стійкий мотив легенд (М. Назаренко. Поховання на могилі. – С. 386).

44. Ймовірно, йдеться про «полурабочого» – хлопця від 14 до 17 років або дівчину від 12 до 16 років, які відбували панщину лише два дні на тиждень.

45. Очевидно, йдеться про Харитона Шевченка, який писав поезії, закінчив музично-драматичну школу. Діставши під час революційних подій 1917 року поранення в голову, втратив зір і повернувся до рідного села. З 1939-го працював доглядачем у Шевченківському літера-

турно-меморіальному музеї у цьому ж селі (див. докладніше: Шевченківська енциклопедія. – Т. 5. – С. 504).

46. Див.: А. Козачковский. Из воспоминаний о Т. Г. Шевченке // Киевский телеграф. – 1875. – 26 февраля. – № 25.

47. Юліян Талько-Гринцевич писав: «<...> Петро велел своеї жене принести из кладової прятанные там бумаги, из которых вынул одну на четверти листа, испанную мелким почерком, и подал мне, предлагая прочесть, чего сам он не может сделать по безграмотности» (Ю. Д. Талько-Грынцевич. Поездка в Кириловку (Заметка к биографии Т. Г. Шевченка) // КС. – 1889. – Т. XXVI. – Сентябрь. – С. 762).

48. «Гупалівщина» – один із розділів поеми «Гайдамаки». Його назву в примітці Шевченко пояснював так: «Село Будища, недалеко од Керелівки, в яру озера і над озером ліс невеликий, зоветься Гупалівщиною за те, що там Залізняк збивав ляхів з дерева» (1, 511).

49. Тобто Петро Богорський.

50. Насправді хата дяка, збудована ще 1782 року, збереглася до нашого часу. Частина хати згоріла на початку ХХ ст. У 1961 році над нею зведено захисну споруду.

51. «Из материала, оставшегося после разбора старой хаты, – писав Талько-Гринцевич, – Прокоп рядом с ней построил новую хату» (С. 761).

52. У нарисі Талька-Гринцевича фразу оформлено як цитату зі слів Петра: «родивсь на світ Божий і сам Тарас» (С. 761).

53. Олександр Русов.

54. Очевидно, хибодрук: мало б бути «О. Р-ин».

55. Виконуючи доручення Старої київської громади, Русов у 1873 році привіз із Кирилівки у Київ одного з братів – Йосипа чи Микиту Шевченка, щоб оформити придбання в них обох права на видання всіх поетових творів (О. Русов. Спомини про пражське видання «Кобзаря» // Україна. – 1907. – Т. I. – Февраль. – С. 127). Згодом разом із Хведором Вовком Русов підготував до друку «Кобзар» у двох томах (Прага, 1876). Див. докладно: О. Русов. Спомини... – С. 125–136.

Підготовка тексту та примітки Олександра Бороня і Михайла Назаренка

